

Simon Katalin

Az orvosképzés színhelyei mint az orvostudomány reprezentációs terei Pesten az Üllői úti klinikai tömb felépüléséig

Bevezetés

A Pázmány Péter esztergomi érsek által 1635-ben Nagyszombatban alapított egyetem bölcséleti és teológiai fakultása előbb jogi (1667), végül orvosi (1769) karral egészült ki. Az egyetem Mária Terézia átfogó oktatási reformjainak keretében 1769-ben állami irányítás alá került. Szintén az uralkodónő döntése értelmében helyezték át 1777-ben az univerzitást az ország központjába, Budára, a királyi palotába, amelyet a királynő nem kívánt uralkodói rezidenciaként használni, tágas tereit azonban alkalmasnak tartotta oktatási célokra. A palotát királyi adománylevéllel adta át az egyetemnek. A költözés 1780-ig elhúzódott, pár év múlva viszont ismét másik székhelyet választott ki az új uralkodó, II. József az egyetem számára. A dinamikusan fejlődő Pestet jelölte ki, részben azért, mert a budai Várba a központi kormányserveket tervezte áthelyezni. A karhoz ekkor tartozó tanszékeket (anatómia, élettan, általános kórtan, belső bajok orvostanhallgatók számára, ásvány- és állattan, elméleti orvostan sebészek számára, vegytan és botanika, sebészet és szülészeti) a költözés előtti tanévben, 1783/84-ben szervezték át – részben az orvosdoktori és a sebészi képzés eltérő igényei miatt.¹ A hallgatók létszáma ekkor még mindössze pár tucat főt tett ki, így a Pesten kijelölt épület(ek) elegendőnek ígérkeztek befogadásukra.² A 19. század első felében azonban jelentősen megnőtt a hallgatói létszám, különösen a napóleoni háborúkat követően. Ez kiváltképp igaz a sebészképzésre, ahol az 1770-es egészségügyi rendelet, a *Generale Normativum* előírásainak megfelelően a hagyományos céhes képzés kiszorulása és az egyetemi előtérbe kerülése hozzájárult a létszám ugrásszerű növekedéséhez. A sebészképzésben a kezdetektől fogva kiemelt szerepet kapott a gyakorlati oktatás, míg az orvosdoktori képzésben is fokozatosan hangsúlyossá vált a klinikai gyakorlat, emellett új tanszékek alakultak, amelyek számára szintén fontosak voltak a gyakorlati órák (például a sebészetből önállósodó szemészet 1804-től).³ Már a század első felében egyértelmű volt, hogy a kar pesti épületében, az ún. „jezsuita házban” a nagyszámú hallgatósnak nem vagy nehezen tudják biztosítani a szükséges gyakorlati oktatást, ráadásul a klinikai részleg elhelyezése sem volt célszerű az épületen belül. Az egyetem ezért igyekezett az 1798-ban megnyílt Rókus Kórházat bevonni az oktatásba, törekvései azonban Pest város tanácsának ellenállásába ütköztek. Ahogy az egyetem fővárosi igazgatója, úgy az orvoskar is egyre kijebb került a város centrumából növekvő helyigénye miatt. Utóbbi egy része (sebészet, szülészeti, élettan, kórház-adminisztráció) 1859-ben költözött ki az ún. Kunewalder-házba, azonban ez csak ideiglenes megoldást jelentett. A kérdés végül – számos alternatív javaslatot követően – a Műegyetem elhelyezésével párhuzamosan, az Üllői úti klinikai tömb felépítésével oldódott meg.

1 HÖGYES 1896. 67.; GYÖRY 1936. 785–790.

2 1784/85-ben 23 orvostan- és 27 gyógyszerészhallgatót, 1785/86-ban 45 orvostan- és 21 sebészhallgatót írtak össze. HÖGYES 1896. 123.

3 GYÖRY 1936. 794.

Az egyetem és az orvosi kar letelepítése Pesten

A nagyszombati alapítású, 1777-ben Budára áthelyezett egyetem 1784. évi Pestre történt átköltöztetése idején a város épp robbanásszerű fejlődés küszöbén állt. A későbbi Belváros maga „a” város, ami élesen elkülönült az önálló városrészekké alakuló külvárosoktól, hiszen a városfalat, valamint az azt tagoló kapukat és bástyákat csak a század végére bontották le (vagy építették be). Az ún. „Újváros”, a későbbi Lipótváros még csak tervezés alatt állt. Az egyetem épületei így viszonylag kicsiny területen, egymáshoz közeli épületekben nyertek elhelyezést. Az orvosi kar, a füvészkert, a volt ferences kolostorban kialakított könyvtár és vele szemközt a bölcséletnek és jognak helyet adó volt Királyi Kúria épülete szinte egy tömböt alkotott, egyedül a teológiai kar helyezkedett el ezektől kicsit távolabb, a volt pálos kolostorban.⁴

Az orvoskar belvárosi épülete

A fakultás legfontosabb épülete a Hatvani (ma Kossuth Lajos) és az Újvilág (ma Semmelweis) utca sarkán álló ház volt. A telken eredetileg két épület állt (a korabeli teleknyilvántartásban 407. és 408. sz. alatt). A 407. számút Pest épp városi kórházként használta 1753-ig. Ekkor vásárolta meg Klobusiczky Ferenc kalocsai érsek az ingatlant a szomszédos (408. sz. alatti) magánházzal együtt. A két épületet egyesítették, a városi telekhivatal egy szám alá vonta össze.⁵ Klobusiczky átengedte a jezsuitáknak az ingatlan használatát, innen ered

nek még a 19. században is használt neve: *Jesuitenhaus*, vagyis jezsuita ház. (1. kép) A rend 1773. évi feloszlatását követően, 1776-ban a Magyar Királyi Udvari Kamara révén a Királyi Jogügyigazgatóság költözött ide (*Directorial Haus*), ekkor bővítették kétemeletesre.⁶ Az ingatlan 1776-tól állami tulajdon lett. Mivel mind a jogügyigazgatóság, mind a jezsuita rend feloszlatását követően az egyetem is az állam irányítása



1. kép – A Semmelweis utca, bal oldalán az egykori jezsuita házzal 1894-ben

⁴ A volt pálos kolostor szolgált a nagyszeminárium, a volt klarissza pedig 1794-ig a küsszeminárium helyszínéül (az előbbi ma a Központi Papnevelő Intézet székhelye, V. kerület Papnövelde utca 5–7., utóbbi pedig az ELTE Alumni Központja, V. kerület Szerb utca 21. – Királyi Pál utca 1–3.). SIMON – SUDÁR – TERNOVÁČZ 2025. 127.

⁵ A 408. számú házat a kalocsai érsek 1800 forintért vásárolta meg Georg Ledermüller özvegyétől, a volt városi kórházról pedig 1751. december 16-án kötött szerződést Pest városával, melynek vételára 4000 Ft volt. BFL IV.1215.c. 4. kötet fol. 20v Nr. 408. A bejegyzés kelte: 1753. február 28.

⁶ BFL IV.1215.f. 3. kötet fol. 203v–204r Nr. 407–408. és fol. 253. Nr. 529. Az egyesített telek méretei: elől 31 öl 1 láb, hátul 28 öl 2,5 láb, jobb oldalt 23 öl, bal oldalt 24 öl 4,5 láb, 693 négyszögöl. R. HARKÓ 1974. 2506.

alá került, így az állam szabadon dönthette el, hogy a saját tulajdonában álló épületbe kit költöztet be. II. József rendeletileg jelölte ki a pesti ingatlanokat. 1784-ben még csak a természeti, bonctani és vegytani intézetek kaptak benne helyet, két év múlva a klinikák is beköltözhettek – ami az épület működésének legproblematisabb részét jelentette, mivel a kórtermek szűkösek voltak, és célszerűtlenül helyezték el őket a házban belül.⁷

A „jezsuita ház” a 19. század első felében

Míg a bölcséleti, jogi és teológiai kar egy tömböt alkotott az egykori szeminárium épületében, addig az orvosi kar elméleti és gyakorlati előadásainak, valamint a vegyészeti laboratóriumnak a „jezsuita ház” adott otthont.⁸ 1784-ben csak az orvosi kar természetrajzi, bonctani és vegytani intézetei kerültek ide, az átalakításokat követően, 1786-tól már a kar elméleti tanszékei és a kóroda is.⁹ A klinikai intézet a második emeleten működött, ahol egy-egy hatágyas férfi és női kórterem állt a belgyógyászati betegek rendelkezésére. Az orvos-sebészeti osztályra az első félévben férfi, a másodikban női betegeket vettek fel. A sebészeti klinika egyik kétszobás, nyolcágyas termében végezték a műtéteket. A szemészet 1821-ben hat ágygal, a szülészeti pedig három szobában, összesen 12 ágygal működött.¹⁰

Noha 1784 és 1786 között jelentős átalakítási munkákat végeztek az épületen, kezdetől fogva nyilvánvaló volt, hogy a ház hosszú távon alkalmatlan az orvosi oktatásra. A kar emiatt 1791-ben kérvényezte az átköltöztetését a város északi részén készülő Újépületbe, ám ez a kezdeményezés sikertelen maradt.¹¹ Az intézményt laikus szemmel néző Vályi András leírásában viszont Pest rangjának emelkedését jelentette az orvosi kar pesti működése: „*Illyen lépésekkel emelkedett Pest Városa a' maga fényéhez, és mind a' Hazában, mind pedig a' Külföldiek előtt méltó, és különös szép tekintetben tartatott.*”¹²

Jankovich Antal, József nádor orvosának 1838-ban megjelent orvosi topográfiája részletesen foglalkozik az orvosi kar épületeivel. Noha bevezetőjében kitűnőnek minősíti a klinikai intézeteket, a részletekben már kritikusabb. Kortársaihoz hasonlóan problémaként említi, hogy a hallgatók nagy számához képest maga az épület kicsi, a jezsuita házat ideiglenes megoldásnak tartotta: „*[Az épületet] csak alkalmasabb helyszín híján alakították át jelenlegi rendeltetésére.*”¹³ Jankovich külön foglalkozik az épület városban belüli helyével, és hátrányként említi, hogy annak központi részén, forgalmas út mellett fekszik, így sem a betegek, sem a hallgatók számára nincs biztosítva a gyógyuláshoz, illetve a tanulás-

⁷ A volt klarissza, illetve a pálos kolostor is felmerült a gyakorlati oktatás helyszínéként, azonban 1784 és 1786 között végül az ún. Kecskeméti házban működő városi kórházban oktattak (ma V. kerület Veres Pálné utca 5. telkén állt). R. HARKÓ 1974. 2505.; SIMON – SUDÁR – TERNOVÁČZ 2025. 123.

⁸ Az 1786-ban alapított állatgyógyászati intézet a Józsefvárosban volt. SCHAMS 1821. 158–159., 166–167.

⁹ R. HARKÓ 1974. 2505.

¹⁰ A szülészeti osztályon elsősorban megesezt lányok kaptak elhelyezést. Ez a tendencia a Rókus Kórházban is megfigyelhető volt, amit a törvénytelen születések magas száma is jelez. SCHAMS 1821. 317–320.

¹¹ 1789-től Felice Fontana viaszpreparátumait is a jezsuita házban őrizték. A belső részletes leírását lásd R. HARKÓ 1974. 2506–2507. Az Újépület (*Neugebäude*) 1786 és 1814 között épült fel a történelmi városmagtól északra eső területen, a mai Lipótvárosban. Eredetileg laktanya, kórház, tébolyda, árvaház is lett volna benne. 1793 és 1796 között francia hadifoglyok börtöne, később tüzérlaktanya volt. SIMON – SUDÁR – TERNOVÁČZ 2025. 102.

¹² VÁLYI 1799. 65.

¹³ „*nur aus Mangel eines passendern Lokals zu der jetzigen Bestimmung eingerichtet wurde.*” JANKOVICH 1838. 213. (Szerző fordítása)

hoz szükséges nyugalom.¹⁴ A Jankovichcsal közel egy időben Pestet leíró Schlesinger Ignác gyakorló orvos, a Budapesti Királyi Orvosegyesület alapító tagja szintén a kevés hely és a sok hallgató aránytalanságát emelte ki, valamint azt a többször felmerült ötletet, mely szerint a helyzeten a városi Rókus Kórház klinikai célú bevonásával lehetett volna segíteni.¹⁵

Érdemes továbbá megvizsgálni, hogy a kar tanári gárdája az egyetem épületétől mekkora távolságban helyezkedett el, hiszen a gyakran gyalog közlekedő oktatók szempontjából nem volt mellékes kérdés, hogy a lakóhelyük, az egyetem és az esetleges magánügyfeleik közötti ingázás mennyi időt vesz igénybe. Maga a probléma a kortárs diskurzusban csupán 1827-ben merült fel: ekkor jelent meg Joseph A. Dorffinger útikalauza (*Wegweiser*), mely az orvoskar oktatóinak lakóhelyét is közli. A kar élén ekkor Lenhossék Mihály állt, aki az országos főorvosi, valamint az ehhez kapcsolódó helytartótanácsi munkája miatt Budán, a Várban élt. A dékán, Sadler József szintén távolabb, a Nemzeti Múzeum akkori épületében lakott. Az oktatók egy része magában a jezsuita házban (2 fő) vagy annak közelében szállt meg (például a gyakorlati sebészet rendes tanára, Eckstein Ferenc a Hatvani utca 599. sz. alatt), míg a többiek a Belváros egyéb részein (9 fő). Legtávolabb a szemészet professzora, Fabini János Teofil lakott, a Lipótváros elegáns terén, az Új Vásártéren, az Eötvös család házában. A hét tanársegéd közül ötöt az orvoskar épületében szállásoltak el.¹⁶

Bár a század folyamán mutatkozott törekvés az ágyszám növelésére, ez nem tudott lépést tartani a hallgatói létszám dinamikus emelkedésével.¹⁷ Az 1850-es években továbbra is a klinikák szűkösége, a Rókus Kórházzal történő sikertelen kapcsolatfelvétel okozott nehézséget, még az is felmerült, hogy a Hatvani utcai ingatlan eladása révén a Rókus Kórház közelében létesítsenek új orvostudományi épületet, hogy megkönnyítsék a két klinika közötti kapcsolatot.¹⁸

1850-ben, a szabadságharc leverését követő retorziók során felmerült az egyetem visszahelyezése Budára, a királyi palotába, részben annak tágasabb terei, részben pedig az egyetemi hallgatósnak a korábbi forradalom központjától történő távolabb helyezése miatt. Az orvosi kar azonban – az ellentmondásos körülmények ellenére – ragaszkodott Pesthez.¹⁹ Egy korabeli publicista érvelése szerint már önmagában az orvosi fakultás áthelyezése is nagy költségeket emésztett volna fel, ha pedig csak az orvoskar maradna Pesten,

¹⁴ Jankovich nem új helyet, hanem a klinika bővítését javasolta, mégpedig a könyvtárral szomszédos, kihasználatlan telek megszerzésével. JANKOVICH 1838. 213–214.

¹⁵ SCHLESINGER 1840. 132–133.

¹⁶ A professzorok lakhelyei: Nagyhíd utca 4. (Stáhl Ignác), Kishíd utca 13. (Tognio Lajos), Régiposta utca 31. (Birly Ede Flórián), Városház tér 47. (Karl Franz Böhm), Sebestyén tér 382. (Schordan Zsigmond), Uri utca 434. (Veleczky János), Hatvani utca 545. (Bugát Pál), Sütő utca 620. (Gebhardt Xavér Ferenc). A Fűvészkertet vezető Haberle Károly botanikus az egyetemi könyvtár épületében lakott, az 538. sz. alatt. Az 593. sz. alatti ház *medizinisches Facultätsgebäude*, *Spitalsgebäude* és *Universitätsspitalgebäude* néven szerepel a listában. DORFFINGER 1827. 264–266.

¹⁷ R. HARKÓ 1974. 2506. A kar jegyzőkönyveiben mindössze az Eckstein Ferenc és Birly Ede Flórián által benyújtott bővítési terv szerepel a házról. SEKL 1.a. 1819. február 1. 33. sz. A Dékáni Hivatal irataiban inkább az 1848/49-es kórházi működésről és az egyes gyűjtemények sorsáról találni anyagot, lásd például SEKL 1.b. 1848. október 2., december 2., 6., 20.; 1849. január 15.

¹⁸ A Rókus Kórház egy 1856-os jelentés szerint még a lábadozókat sem akarta átvenni, noha az például Bécsben is bevett szokás volt a klinika és a városi kórház között. PALUGYAY 1852. 409.; BUZINKAY 1973. 171–174.

¹⁹ Az orvosi kar jelentősen átalakult. 1851-től leválasztották az állatgyógyászatot, a természettudományi tanszékek átkerültek a bölcsészethez, a gyógyszerészek képzése emiatt felemás lett, mivel mindkét karon kellett órákat hallgatniuk. BUZINKAY 1973. 163.; R. HARKÓ 1974. 2508.

az egyetem szempontjából hátrányos lenne az egyes fakultások térbeli különválasztása is: „Azt vethetnék továbbá ellenünk, hogy Budapest egy városnak tekinthető, különben is eddig sem volt az orvosi kara többi karokkal egy épületben? ha úgy, akkor a kérdést így lehetne megfordítani: ha Budapest csakugyan egy város, minek azt kimozdítani helyéből, hogy a város egy másik részébe roppant költséggel és bajjal átvitessék?”²⁰ A terv nem valósult meg, az orvosi oktatás egyelőre a korábbi épületben folytatódott.²¹

Az orvoskar és a botanikus kert

A fűvészkert költöztetéseinek története hasonlóságot mutat az orvosi kar elhelyezésének kérdésével. Mindkettő egyre nagyobb helyet igényelt, s így fokozatosan kijebb került a központból.

Mivel az orvosi stúdiumokhoz hozzátartozott a botanikai ismeretek elsajátítása is, ezért a kert eredetileg a jezsuita ház közvetlen közelében, a ferences kolostor mögötti telken kapott helyet, ahol kis területre kellett (volna) sokféle növényt telepíteni. Mivel üveg-háza a Hatvani utcára nézett, az orvostanhallgatóknak körbe kellett sétálniuk, hiszen csak a könyvtár felől léphettek be a kertbe.²² (2. kép) 1809 és 1813 között kiköltöztették a városfalon túlra.²³ Ebben szerepe volt Pest város 1808-ban létrejött Szépítő Bizottmányának is, amely Szépítési Tervében a botanikus kertet – a temetőkhöz és vágóhidakhoz hason-



2. kép – A jezsuita ház (550), az egyetemi könyvtár (494), a bölcséleti kar (394) és a botanikus kert Pest város áttekintő térképén

²⁰ Igénytelen szózat a m. kir. egyetem áttétele tárgyában II. *Pesti Napló*, 1850. április 4.

²¹ Kevésbé volt szerencsés a József Ipartanoda (1857/58-tól Polytechnikum), amelyet megszüntetés helyett áthelyeztek Budára. BUZINKAY 1973. 168.; Gy. BALOGH 2023. 25.

²² GOMBOCZ 1914. 44–46.

²³ Grassalkovich Antal eredetileg a Nemzeti Múzeum céljára ajánlotta fel telkét, mivel azonban azt a város központibb részére kívánták tenni, az ingatlant az orvoskar kapta meg. Bár a telek talajminősége és méretei kedvezőbbek voltak a belvárosi kertéhez képest, azonban tele volt tarackkal és lucernával, az Országútról pedig port vitt be a szél. GOMBOCZ 1914. 72–73.

lóan – kijebbb helyezendő elemként jelölte meg.²⁴ Schlesinger Ignác szerint ez mindössze „pár lépés” távolság volt a hallgatók számára (ez nagyjából 400 métert jelentett).²⁵ A kert Haberle 1832-es halála után, majd az 1838-as árvízkároknak köszönhetően egyre elhanyagoltabb állapotba került. Emiatt már 1840-ben felmerült annak tovább költöztetése, ami végül 1847-ben, a Festetics-kert megszerzésével valósult meg.²⁶ (A kereskedő Kunewalder-testvérek, Fülöp és Jónás tervezték a terményházuk szomszédságában álló „rég”i” botanikus kert megvásárlását, ez azonban, mint látni fogjuk, épp fordítva valósult meg: az egyetemé lett az elhanyagolt kert mellett Kunewalderék épülete is.)²⁷

Az orvoskar és a Rókus Kórház

Az orvoskar Pestre költözésekor már tervezték az ágy melletti oktatás és a városi szegényház – a leendő Rókus Kórház – összekapcsolását. Az egyetem azonban ekkor még elvetette az ötletet, melyet azzal indokolt, hogy a szegényház túl messze van a várostól, az épület emellett a betegek befogadására, ellátására sem alkalmas.²⁸ Az egyetem már a Rókus Kórház megnyitásától kezdve próbált oktatási lehetőséget biztosítani a városi intézményben, azonban Pest tanácsa ezeket mereven elutasította, akár betegágyak oktatáscélú használatáról, akár toldaléképület létesítéséről volt szó (mint 1833-ban).²⁹ Így egymás közelében, ugyanazon útvonal két oldalán működött a modern városi és az elavult, célszerűtlen épületben álló, zsúfolt egyetemi kórház. A két intézmény között azonban mégis volt némi munkakapcsolat. A Gyakorlati Sebészeti Klinika 1826/27. tanévből fennmaradt jelentéseiben például említenek két, a Rókus Kórházba továbbküldött beteget.³⁰ Utóbbi intézményből viszont csak bonctani vizsgálatokra szállítottak át halottakat az orvosi karra. Ez a Magyar (Nemzeti) Színház 1837-es megnyitását követően okozott kellemetlenségeket, amikor esténként az előadásra igyekvő közönség szembetalálkozott a nem túl kellemes látvánnyal. A kritikus Nagy Ignác szerint maga a színház sem volt jó helyen, de a halottszállításra is kereshettek volna egy alkalmasabb napszakot:

„Mindenki tudja, hogy nemzeti színházunk nem legjobb helyen áll, és azért nem ártana legalább minden sértőt elmellőzni, mi azokra nézve történhetik, kik azt mindemellett is látogatják. Többször megtörtént már, hogy este hat és hetedfél óra

²⁴ SIMON 2025. 38., 43.

²⁵ A diákoknak csak ki kellett menniük a Hatvani kapun. SCHLESINGER 1840. 131–132. Ugyanezt emelték ki az 1830-as jubileumi évkönyvben is. *Status praesens...* 1830. 27.

²⁶ A növények és az épületek is elhanyagolt állapotban voltak. GOMBOCZ 1914. 106–110.; CSEPELY-KNORR 2016. 17.

²⁷ A vásárlási szándék egy 1849-es jelentésben szerepel. BUZINKAY 1973. 169.

²⁸ A Kancellária határozata, 1786. augusztus 16. „*Was das Krankenhaus der Stadt Pest betrifft, dieses könnte wegen der entfernten Lage von der Stadt zu den Vorlesungen nicht füglich dienen. (...) Das städtische Spital scheint wegen der Entlegenheit zum praktischen Collegium nicht wohl geeignet zu seyn...*” („*Ami Pest város kórházát illeti, ez a várostól való távoli fekvése miatt az előadások számára nem lenne alkalmas. (...) A városi kórház a távoli fekvése miatt nem tűnik alkalmasnak a gyakorlati kollégium számára...*” – A szerző fordítása) LINZBAUER 1853. Nr. 997.

²⁹ A Hatvani és Újvilág utca sarkán állt városi kórház 1751 előtt kétszer is leégett, ezt követően az ún. Kecskeméti házban (a mai Veres Pálné utcában) alakítottak ki kórházat. A Rókus Kórház hosszas tervezést és jelentős anyagi ráfordítást követően 1798-ban nyílt meg. R. HARKÓ 1974. 2508.; SIMON 2025. 37–38., 128.

³⁰ SEKL 1/g. Gyakorlati Sebészeti Klinika jelentései, 1826/7. Ezúton szeretném megköszönni Dr. Molnár László és Osváth Zsolt segítségét.

*közt, tehát épen akkor, midőn legtöbb ember jár színházunk felé, iszonyú bűz üté meg orrunkat, 's mit láttunk, midőn körütekinténk? fekete koporsót, melyben városi poroszlók, vagy sírásók, halottat vittek bonczolás végett a városi kórházból az orvosi kar épületébe. Ez nemcsak az illendőséggel ellenkezik, hanem az egészségi rendszabályokkal is, és azért az illy szomorú szállításokat csak éjjel felé, vagy hajnalban kellene eszközölni. Elég, ha néha a színházban halottunk van, de az már csakugyan luxus, hogy az oda vezető úton is bűzhödt holttestekkel találkozunk.”*³¹

Egyes kortársak az egyetem és a városi kórház fizikai összekapcsolását azért tartották kivitelezhetetlennek, mert az orvosi kar jelentős térigénye mellett a két intézmény közötti távolság a gyakorlati és elméleti órák folytonosságát a nagy sétatávolság miatt akadályozta volna.³² A kérdésben az 1850-es évek sem hoztak változást, a Rókus Kórházban továbbra sem végezhettek gyakorlatot az orvostanhallgatók.³³

Alternatív ötletek: az Erdősor és a Duna-part, avagy hol a helye az orvosi karnak?

Az orvostudomány épületek kérdésének rendezésére 1858-ban – a bécsi sajtóban – felmerült egy a város szélén, az Erdősoron, a temető mellett újonnan építendő klinika terve is.³⁴ A mai Alsó Erdősor utca Pest belterületének határán, az 1840-ben felépült lövöldétől indult a Kerepesi út felé, mellette homokbuckák, kijebbszőlőskertek húzódtak, a környezetet Markusovszky Lajos „szemétdombok és ganajkupaczkok tengere”-ként jellemezte.³⁵ Itt állt 1856-tól Pest új szegényháza, az *Elisabethinum* is.³⁶ Emellé tervezték volna az új központot.

A Duna-partot Markusovszky cikksorozatában több okból megfelelőbb helynek látta a központi épület céljára. Egyrészt, mert közegészségügyi szempontból előnyösebb fekvése volt, másrészt, mert fontosnak tartotta, hogy az épület a város központjában legyen.³⁷ Nézete szerint az egyes tudományos intézeteknek és a hallgatóknak a lehető legközelebb kell elhelyezkedniük egymáshoz, mivel az egyetemhez kapcsolódó szolgáltatások sem foghatnak kiköltözni a centrumból.

³¹ Mindenki tudja, hogy nemzeti színházunk nem... *Budapesti Híradó*, 1845. január 19. 45. Nagy máskor is panaszkodott a *Budapesti Hírharang* rovatában a színházi előadások kezdete és a halottszállítás idejének egybeesésére. „Ismét kérnünk kell az illető hatóságot, hogy ne méltóztassék este 7 óra előtt a városi kórházból halottakat boncolás végett a Nemzeti Színház mellett a tud. egyetem kórházába vitetni, mert ez igen botrányos, sőt az egészségre nézve sem igen kedvező. Ezen szomorú szállítást legcélszerűbb lenne hajnalban eszközölni, vagy legalább a színházi előadás után.” *Budapesti Híradó*, 1845. november 2. 293.

³² MRÁZ M[ihály]: Lehet-e az egyetemi kórodákat a pesti polgári kórházzal egybekapcsolni? s mikép. *Nemzeti Ujság*, 1846. január 20. 46. Mráz a Rókus Kórház lelkesze volt, így a pestiek szemszögéből értékelte a helyzetet. Elismerete ugyan a kari klinikák rossz állapotát, de a várositól független kórházépületben látta a megoldást.

³³ Ferenc József kért tervezetet a lehetséges helyekről. *Orvosi Hetilap*, 1862. augusztus 31. 697.; BUZINKAY 1973. 164.

³⁴ BUZINKAY 1973. 177.

³⁵ MARKUSOVSZKY Lajos: A pesti orvosi központi épület tárgyában. *Orvosi Hetilap*, 1859. február 27. 147–149.

³⁶ Építését Pest városa Ferenc József és Erzsébet esküvője alkalmából határozta el. NAGY 1983. 204.

³⁷ „A város központjának pedig mi sokkal inkább hajlandók vagyunk a Dunát tekinteni, mely Budapestet két testvérvárosra osztja s mely körül mindkettőnek élete összpontosul, mint a hatvani utca sarkát, a Zrínyit.” MARKUSOVSZKY Lajos: A pesti orvosi központi épület tárgyában. *Orvosi Hetilap*, 1859. április 17. 258.

„De az orvosi tudományok egyesítése, melyhez oly szép reményeket kötünk, nem fogja célját elérni, ha az intézet a város távol fekvő részén, a polgárisodás végén, a favágók, napszámosok és gyári munkások szegény hajlékain túl, messze a mivelt osztálybeliek lakhelyétől s a kereskedés és ipar forgalmi helyétől állittatik fel. Mert, hogy az intézet körül egy kis Erlangen vagy Heidelbergra Pesten keletkezzék, hogy ott könyv és műkereskedések, papírboltok, vendéglők, kávéházak és olvasó termek emeltessenek, droguisták, műszereszek, szabók, cipészek, bádigosok stb. a közkórház és az akadémiai polgárok kedvéért megtelepedjenek, s a város élete természetes medréből eltérítették, azt mi nem hisszük...”³⁸

Az oktatóknak – érvelt – nemcsak családjuk miatt volt fontos a központban élni, hanem mert fizetésükből adódóan a többségük gyalog és nem kocsival közlekedett, és gyakran éjszakai betegellátásra is hívták őket.³⁹

A modern hazai közegészségügy megteremtésében később kulcsszerepet játszó Markusovszky szerint egy kisvárosban mindegy, hol állítják fel a kórházat, mivel bármelyik pontjára rövid idő alatt el tudják szállítani a betegeket, egy nagyvárosban azonban jobb a centrumban, szakintézetek esetén pedig a város különböző pontjain (elmebetegnek például jobb a város szélén, ellentétben a sérültekkel, gyermekágyasokkal).⁴⁰

Az orvoskar tanárai 1859 novemberében sikeresen tiltakoztak az erdőszori ingyen telek ellen, lévén azt a város közegészségügyi szempontból legkevésbé előnyös részén, a legalacsonyabban fekvő területen, temető mellett kívánták létrehozni.⁴¹ Az Erdősor így lekerült a napirendről és ezzel együtt – egyéb alternatíva híján – az áthelyezés is. Legközelebb 1862-ben a Helytartótanács kezdeményezésére Semmelweis Ignácot mint a szülészeti és Balassa Jánost mint a sebészeti tanszék ekkori vezetőit jelölte ki a kar a megfelelő hely kiválasztására, de sem ez, sem Ferenc József 1865. évi látogatása nem hozott eredményt.⁴² 1862-ben Tormay Károly, Pest város főorvosa szintén megvizsgálta a felmerült helyszíneket, a Fűvészkert és a Duna-part (a volt sóház és dohányraktárak) előnyeit és hátrányait is számba véve, ugyanarra a konklúzióra jutva, mint Markusovszky: az Erdősor kivételével mindegyik célszerű lenne.⁴³ 1869-ben felmerült a Kunewalder-ház átengedése az elméleti tanszékek számára, míg a gyakorlati kórodák és a hullaház áthelyezését a közegészségügyi szempontból szerencsésebbnek számító Duna-partra tervezték. Pest városa azonban az egykori sóház telkét a Műegyetemnek szánta, az orvosi fakultást pedig továbbra is az Erdősorra költöztette volna.⁴⁴ Az orvoskar ezen korszaka tehát állandó bizonytalanságban, az ideiglenesség tudatában telt el.

³⁸ MARKUSOVSZKY Lajos: A pesti orvosi központi épület tárgyában. *Orvosi Hetilap*, 1859. április 17. 258–259.

³⁹ MARKUSOVSZKY Lajos: A pesti orvosi központi épület tárgyában. *Orvosi Hetilap*, 1859. április 17. 259.

⁴⁰ MARKUSOVSZKY Lajos: A pesti orvosi központi épület tárgyában. *Orvosi Hetilap*, 1859. május 1. 287–290.

⁴¹ E napokban alkalmunk volt Dr. Well... *Orvosi Hetilap*, 1859. november 20. 761.; BUZINKAY 1973. 177.

⁴² Kivonat a pesti kir. egyetem orvostan tanártestületének az egyetemi építkezések ügyében tett felterjesztéséből. *Orvosi Hetilap*, 1871. szeptember 24. 659.; R. HARKÓ 1974. 2511.

⁴³ A Fűvészkerttről szóló érveit lásd lentebb. A sorozat 2–3. része: Terv az egyetem orvostan épületére vonatkozólag. *Orvosi Hetilap*, 1862. szeptember 21. 755–758. és Terv az orvostan épületre vonatkozólag. *Orvosi Hetilap*, 1862. november 2. 875–876.

⁴⁴ Az egyetemi orvoskar épülete... *Pesti Napló*, 1870. január 18.; Kivonat a pesti kir. egyetem orvostan tanártestületének az egyetemi építkezések ügyében tett felterjesztéséből. *Orvosi Hetilap*, 1871. szeptember 24. 661–662.; GYÖRY 1936. 582–583.

A Kunewalder-ház és környezete

Az Országút Hatvani kaputól délre eső része (a mai Múzeum körút) a Belvárost a külterületektől (a későbbi Józsefvárostól) elválasztó városfal menti útvonal volt, melynek fokozott beépülése a 18. század utolsó harmadában kezdődött. A Nemzeti Múzeum és a Múzeumkert területe már korábban is meghatározó pontja volt a városrésznek: előbb báró Sándor Antal, majd Barthyány József hercegprímás rezidenciája és kertje feküdt itt.⁴⁵ A Hatvani kapu szomszédságában Grassalkovich Antal ingatlana helyezkedett el, amely – mint láttuk – 1809-től a Belvárosból áttelepített botanikus kertnek (füvészkertnek) adott otthont.⁴⁶

Az 1838-as árvíz nagy károkat tett a jezsuita házban, ezért kérdéses volt annak sorsa. 1841-ben felmerült az átépítése, a klinikák áttelepítése a kórházba, valamint egy új épület felhúzása a szintén rossz állapotú füvészkert helyén. 1846-ban ismét a Rókus Kórház melletti klinika építését tervezték, ez azonban a kitörő forradalom miatt nem realizálódott.⁴⁷ Érdekes, hogy a pesti híreket figyelő Nagy Ignác utóbbi esetben is a botanikus kert helyét említi a tervek között.⁴⁸

Az 1847-re felépült Nemzeti Múzeum környékét ekkor még kevésbé elegáns házak foglalták el. A mai Kálvin tér közelében állt a hírhedt Két Pisztoly, a botanikus kert mellett pedig a Rongyos Lámpás nevű kocsmá. 1838-ban vásárolta meg az izraelita nagykereskedő Kunewalder testvérpár, Jónás és Fülöp a telket, ahol Hild József tervei alapján építették meg a *Produktenhof*-ot, egy olyan épületkomplexumot, amelynek földszintjén gabonarakár, emeletén bérház foglalt helyet.⁴⁹ Hasonló volumenű kereskedelmi épület csak az Orczy-ház volt Pest központjában.⁵⁰ A Terménytárban élénk társasági élet folyt, számos művész bérelt itt hosszabb-rövidebb időre lakást (Petőfi Sándor, Jókai Mór, Tompa Mihály stb.), itt működött a *Pesti Divatlap* szerkesztősége, a Nemzeti Kör, továbbá itt tartották a védeyleti bálakat.⁵¹

A házat és a hozzá tartozó telkeket a Kunewalder családtól 1858. április 21-i határozatával vásárolta meg a kincstár Albrecht főherceg közbenjárásával 300 000 konvenció forintért az állatgyógyászati intézet számára.⁵² Az eladásban szerepet játszott az or-

⁴⁵ SIMON 2025. 39.

⁴⁶ SIMON 2025. 38.

⁴⁷ GYÖRY 1936. 450.; R. HARKÓ 1974. 2508.

⁴⁸ „Hire van, mikép az orvosi kar épülete, a kórházzal együtt oda fog áthelyeztetni, hol most a füvészkert áll, tehát a nemzeti színház tőszomszédságába; ezen sajátzerű szomszédság talán kieszközlendi, hogy színházunknál azontúl kevesebb fog lenni a betegeskedés.” *Budapesti Híradó*, 1846. szeptember 17. 182.

⁴⁹ Kunewalderék az 1838. augusztus 31-én kötött szerződés alapján vásárolták meg Wrede asszonytól a három háztelket magába foglaló Rongyos Lámpást. Hild terveit 1839-ben láttamozta a Szépítő Bizottmány, 1841-re épült fel a ház, amelyet már az engedélyezés kérvényezésekor „pesti terményudvarnak” (*Pester Productenhof*) neveztek. BFL XV.17.b. 311. Nr. 8034.; IV.1207.b. Nr. 8034.

⁵⁰ Az Orczy-ház a mai Károly körút Deák tér felőli végén állt. WILDNER 1936. 20.

⁵¹ A Nemzeti Kör 1845 októberében úgy határozott, hogy székhelyét átteszi a Hatvani utcába, arra hivatkozva, hogy a Terménytár túl messze van a Belvárostól. A döntéssel egyet nem értők Teleki László vezetésével a maradást választották és megalapították a Pesti Kört. BARÓTI Lajos: A „Nemzeti Kör”. *Vasárnapi Ujság*, 1884. június 8. 363.; BARÓTI Lajos: Petőfi pesti lakásai. *Vasárnapi Ujság* 1893. január 1. 3.; R. HARKÓ 1974. 2511.; KAPRONCZAY 1999. 1120.

⁵² A *Produktenhof* az 1490. sz. alatt szerepel a telekkönyvben, de hozzá tartoztak az 1491., 1501–1502. számú telkek is, amelyek összesen 2818 2/3 négyszögölt tettek ki. Az adásvételi szerződést május 10-én írták alá. BFL

vos Kunewalder Zsigmond és Szabó Alajos állatorvos barátsága.⁵³ Az intézet beköltözése szeptemberben fejeződött be.⁵⁴ A zsúfolt belvárosi „jezsuita házban” zajló oktatást végül a benne kitört orbáncjárvány miatt kellett rendezni, valamint a hírekben felmerült a szülészeti áthelyezése is a Rókus Kórház mellé.⁵⁵ Semmelweis Ignác és Balassa János az ország katonai és polgári kormányzójától, Albrecht főhercegtől kért segítséget, s miután megállapították, hogy a Kunewalder-ház alkalmas a sebészeti és szülészeti kóroda elhelyezésére, 1859 májusában elrendelték azok átköltöztetését. Ezt követte az élettan és a kari adminisztráció (előbbieket az emeletre, utóbbi a földszintre kerültek).⁵⁶ A többi, így a törvényszéki orvostan és a szemészet maradt a helyén. Az új létesítmény tágasabbnak bizonyult, felszereltsége azonban lényegében változatlan maradt, és jellegét tekintve már a kezdetektől ideiglenes megoldásnak szánták. Mindezek ellenére az egyetem történetében mégis emblematikus korszak kapcsolódik hozzá: a szülészeti klinikán Semmelweis Ignác, a sebészeti tanszéken pedig Balassa János működése fémjelezte ezt az időszakot. (3. kép)



3. kép – A Kunewalder-ház (Product Hof) és környezete, valamint a jezsuita ház (Hatvani utca 14. – Újvilág utca 2.)

IV.1324.a. 39. kötet 5353. sz. (1599, 1611. lap). A bejegyzést lásd BFL IV.1215.d. 23. kötet 733. p. 266. sz.

⁵³ A Kunewalder család az 1848/49-es szerepvállalása miatt Bécsbe költözött, ugyanitt élt Szabó is. Zsigmond közvetített az eladás során testvérei felé, majd 1861-ben költözött vissza Pestre. KAPRONCZAY 1999. 1120–1121.

⁵⁴ Jelentés a pesti állatgyógyintézetéről. *Gazdasági Lapok*, 1859. május 12. 292.

⁵⁵ „A sebészeti kóroda mint halljuk, az állatgyógyintézet épületébe (Kunewalder-ház), a szülészeti pedig a Mayer-féle házba a sz. Rokusz kórház közelében ideiglenesen át fog tétetni. Szerencsét kívánunk megszabadulásukhoz, s tisztelettel emlékszünk meg azon kórházi orbánczról, melynek diadalmas fegyvere, – csak egy két élet feláldozásával – hirtelen törte fel a legészserűbb argumentumoknak engedni nem akaró kapukat.” A sebészeti kóroda... *Orvosi Hetilap*, 1859. március 6. 165. Pest város tanácsa iratainak mutatóiban mindössze egy utalás szerepel erről az orvosi karra, a megadott számon azonban más tárgyú irat található (BFL IV.1303.f. IV.1902/1858).

⁵⁶ A sebészet és szülészeti berendezése 1859. október elején még folyamatban volt. A sebészeti és szülészeti kóroda... *Orvosi Hetilap*, 1859. október 2. 651.; GyÖRNY 1936. 512., 526.; BUZINKAY 1973. 176.; R. HARKÓ 1974. 2511.

Az Országút (ma Múzeum körút) ekkor már Pest egyik fontos és forgalmas útvo-nala, a 18. század végétől az országos vásárok árusítóhelyei részben itt helyezkedtek el.⁵⁷ Az Országút, Sándor báró (ma Bródy Sándor) utca, Ötpacsirta (ma Puskin) utca és a Kerepesi (ma Rákóczi) út által határolt tömb „besűrűsödése” jól nyomon követhető a korabeli térképeken. Az 1850-es években meghatározó elemei a Nemzeti Színház és a Kunewalder-féle *Produktenhof*, ezek közé ékelődött be a „régí füvészkert”.⁵⁸

Az egyetem 1861/62. évi almanachját vizsgálva elmondható, hogy a tanári karnak csak a vezetői – így például Rupp Nep. János dékán – laktak távolabb az épülettől, Lipótváros elegáns részén. A nyilvános rendes tanárok maradtak a Belvárosban, sétatávolságra a régi és az új háztól vagy a külvárosoknak szintén közel eső részén. Például Wachtel Dávid, az általános kór- és gyógyszer-tan rendes tanára és Arányi Lajos, a kórbonctani intézet előljá-rója a Kerepesi úton laktak. A tanársegédeket – kettő kivételével – vagy a jezsuita házbán, vagy az állatgyógyintézetben szállásolták el.⁵⁹ (4. kép)



4. kép – A Kunewalder-ház

A környékről 1866-ban készített a Városi Mérnöki Hivatal részletes felmérést.⁶⁰ A Kerepesi út felé eső részen a Nemzeti Színházat Westermayer József földbirtokos és háztu-lajdonos házai ölelték át, keleten az 1865-ben leégett Arany Griff fogadó, majd 1868-tól a helyén felépült Pannónia Szálló.⁶¹ A régi botanikus kert területe az egyetemhez tartozott, melyet különböző vállalkozóknak adtak bérbe.⁶² A területet így ideiglenes jellegű építmé-

⁵⁷ 1861-ben kisebb felháborodást keltett, hogy a kórodák új helye előtt állították fel a vásári bódékat: „Ha már főbb utcáinkon a hónapokig ott heverő szemetet és piszkot el kell tünnünk, ne igyekezzenek legalább a kór- és gyógyintézetek tőszomszédságában betegeink rovására a levegőt a mindenféle rondaságok oda telepítése által meg-fertőztetni.” Úgy látszik, hogy... *Orvosi Hetilap*, 1861. március 3. 175.

⁵⁸ Buda és Pest térképe, Emich Gusztáv, 1854. BFL XV.16.d. 241/18.

⁵⁹ *A Magyar Királyi Tudomány Egyetem személyzete 1861/2.* 1–6.

⁶⁰ BFL XV.16.b. 226/47. Az egys elemek történetéről részletesen lásd HIDVÉGI 2007.

⁶¹ HIDVÉGI 2007. 37.

⁶² HIDVÉGI 2007. 35. Területe ekkor 3287 nöl. 1869-ben az egyik Ötpacsirta utca felőli szomszéd, Glauber Adolf kádármester telekcserevel szeretett volna magának kihalítani belőle részt, kérelmét azonban elutasított-

nyek foglalták el. Az Országút felőli oldalon a kert főbérői – Borsos József és Doctor Albert festők – által működtetett fényképészeti műterem és a hozzá tartozó fabódék helyezkedtek el, valamint egy konyhával és elkerített udvarral rendelkező kocsmá állt.⁶³ A kert közepén 1864 és 1866 között Suhr Vilmos fából ácsolt cirkusza, a színház háta mögött pedig két további fabódé kapott helyet.⁶⁴ A tömb északkeleti sarkán a Beleznay-kert nevű szórakozóhely állt (ahol rövid ideig szintén működött cirkusz), a Sándor utca felé pedig 1866-ban építették fel az Országházat.⁶⁵ Ezek közül a Suhr-féle „lovarkör” önmagában is sok helyet foglalt el és nagy forgalmat generált: mintegy 3000 férőhelyes volt, százlovas istállóval és a vendégeknek külön frissítő teremmel.⁶⁶ 1863-ban Gottlieb Kreutzberg állatseregletét is itt találhatták meg a pestiek.⁶⁷ A cirkusszal ellentétben az 1862-től működő Borsos és Doctor-féle műterem célközönsége az arisztokrácia volt.⁶⁸ Helyét remekül választotta ki: a Nemzeti Múzeum környékén ekkor kialakuló mágánásnegyed és a Nemzeti Színház között.⁶⁹ Bejárata kezdetben csak a kert felől volt, az Országút felé később nyitottak.⁷⁰ A kert területe miatt a műterem portfólióját olyan egyedi elemekkel bővíthették, mint a lovas és kocsis fotók.⁷¹ Borsosék az orvosi fakultástól is úttörő megbízást kaptak: ők készítették el a páciensek fotóit Balassa János *Képzőműtétek...* című, 1867-ben megjelent alapművéhez, amely a hazai plasztikai sebészet mérföldköve volt.⁷² (5. kép)

Pest városának hivatalos álláspontja mellett a korabeli lapok, különösen a Griff leégése idején, sürgették a sok ideiglenes, tűzveszélyes faépület lebontását.⁷³ A Griffben

ták. BFL IV.1324.a. 39. kötet 5352. (1612. lap)

63 1864-ben még külön udvar nélküli sörcsarnokként üzemelt. BFL XV.17.b. 312. 539/1864.

64 Tervét lásd BFL XV.17.b. 312. 699/1864.

65 A színházteremmel is rendelkező Beleznay-kertben 1854 és 1860 között cirkuszi társulat is működött. BFL XV.16.b. 226/47.; HIDVÉGI 2007. 37–38.; TELLER – MOLNÁR 2022. 176–177.

66 B. Gyula: Lovarkör. *Nefejejs*, 1864. december 11. 350.

67 Kreutzberg bejárta Európát, pár évente Pesten is megfordult: 1851-ben még a Felduna soron vert sátrat, 1858-ban a Széna – a mai Kálvin – téren, vagyis egyre beljebb a városban. Oroszlánból, hiénából, elefántból stb. álló állatsereglete 1863 augusztus–szeptemberben szerepelt itt. Egyik elpusztult oroszlánja lett a Nemzeti Múzeum első ilyen példánya. BFL XV.17.b. 312. 734/1863.; Kreutzberg állatsereglete a régi... *Sürgöny*, 1863. augusztus 5.; A nemzeti muzeum.... *Színházi Látszó*, 1863. szeptember 6.; TELLER – MOLNÁR 2022. 31., 190.

68 1862 januárjában már működött. Fényirodáink száma... *Sürgöny*, 1862. január 26.; Borsos József... *Nefejejs*, 1862. február 1. 505.

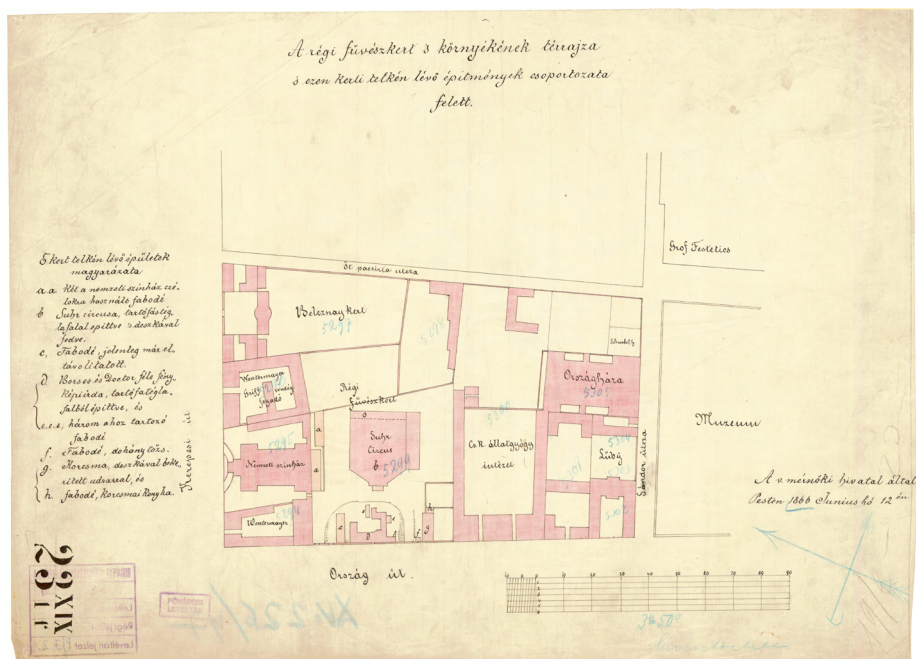
69 Ugyanez a tendencia figyelhető meg Európa más nagyvárosaiban: Párizsban az Opera, Bécsben a Ring mentén alapítottak az elittel számoló műtermeket. FARKAS 2009. 175.

70 1864-ben kötelezték őket a korábbi műterem lebontására, az ekkor készült terven még nem szerepel az Országúti bejárat. BFL XV.17.b. 312. 539/1864.

71 Az üzletből 1868-ban kivált Doctor és Borsos 1870-ig maradhettek itt. Ezalatt megörökítették az 1866/67-es országgyűlés képviselőit, a koronázáson résztvevő arisztokratákat, a Nemzeti Színház személyzetét. Borsos és Doctor urak photographiai... *Sürgöny*, 1862. április 13.; FARKAS 2009. 175–176., 179–180. Lovas fotóra példa, háttérben a műterem deszkafalával: gróf Csekonics Endre lóháton, 1867. MNMKN MNM Történeti Fényképtár ltsz. 3039/1958 fk.; Báró Aczél Péter lóháton, 1867. MNMKN MNM Történeti Fényképtár ltsz. 3034/1958 fk. Végül, de nem utolsósorban, az orvoskar melletti műterem helye is szerepet játszhatott abban, hogy Borsos lánya, Vilma, a gyógyszerészi tanulmányait ekkoriban végző, később Borsos fényképészeti vállalkozásába társuló Varságh Jánoshoz ment feleségül.

72 A fotósorozat, amelyből 21 készült Borsoséknál 1861 és 1862 folyamán, ma az MNMKN SOM-ban található Balassa János hagyatékában. FARKAS 2004. 272.; FARKAS 2009. 179.

73 A cirkuszok a színház vezetőségét is zavarták. TELLER – MOLNÁR 2022. 176.



5. kép – A régi füvészkert helyszínrajza

kitört tűz miatt ugyanis majdnem leégett a Nemzeti Színház.⁷⁴ Ugyanebben az évben lebontattak egy dohánytőzsdének épült fészert is.⁷⁵ A városvezetés a központi területek reprezentatív összképének megteremtése miatt törekedett a tömegszórakoztatást képviselő létesítmények kiszorítására.⁷⁶ Végül, de nem utolsósorban említésre méltó az is, hogy a Kunewalder-házban zajló oktató-gyógyító tevékenységet sem könnyítette meg a kaotikus, zajos szomszédság. Megjegyzendő, hogy a Hatvani utca sem volt sokkal csendesebb.⁷⁷

A „régii füvészkert” átalakításának kérdése

1862-ben Stockinger Tamás egyetemi tanár és Pest város főorvosa, Tormay Károly két-részes cikksorozatot közöltek a kérdéstről.⁷⁸ A Hatvani utcai épület fölött eljárt az idő,

⁷⁴ A Beleznay-kert is károkat szenvedett, Suhr cirkusza pedig csak a véletlennek köszönhetette, hogy megmenekült. Másik szomszédja, a szintén Westermayer-féle saroképület pedig 1874-ben égett le, a színházat ekkor sem érte kár. Tűzvész. *Fővárosi Lapok*, 1865. szeptember 10. 817.; A Nemzeti Színház épülete. *Vasárnapi Ujság*, 1887. szeptember 25. 645.

⁷⁵ A város megbüntette a füvészkertet bérlő Borsos és Doctor fényképészeket egy tűzveszélyes fészert miatt, amelynek úgy nyitottak bejáratot az Országútra, hogy áttörték a kert zárófalát. BFL XV.17.b.312. 238/1865. A következő évben készült helyszínrajzon ismét szerepel a dohánytőzsde (bár ekkor könyveket árultak benne), amelynek elbontását ekkor megígérték a vállalkozók, egy másik bódét már eltávolítottak, míg a színházat is kötelezték két bódéja felszámolására. BFL XV.17.b. 312. 21/1868.

⁷⁶ Mutatványosok már az 1820-as évektől voltak a Városligetben, ahol 1880-tól szabályozott vurstli működött. PERCZEL 2021. 111.; TELLER – MOLNÁR 2022. 177.

⁷⁷ „einige Hörsäle, gegen die lärmvolle Strasse kaum zu benutzen” („néhány előadóterem alig használható a zajos utca ellenében” – A szerző fordítása). TORMAY 1854. 120. Markusovszky katonai zenét, bérkocsisok és vásári targoncák zaját említi. Idézi BUZINKAY 1973. 175.

⁷⁸ A második rész szerzőjeként Stockinger kérésére csak Tormay van feltüntetve.

a Rókus Kórházzal történő kapcsolatot az elmúlt évek sikertelensége, valamint annak egészségtelen környezete miatt elvetették, helyette a fűvészkert átalakítását javasolták, ami beépíthető, az állatgyógyintézet és a Beleznay-kert megszerzésével pedig országos kórház alakítható ki. Előnye, hogy a központban van, magas a fekvése, jó a környék ivóvize, nagy az alapterülete, s közelében van a Rókus és a szegénygyermek-kórház. Hátránya az Országút nagy forgalma, a Nemzeti Színház tűzveszélyessége, valamint az, hogy a Sándor utcában zajló nagyszabású építkezésekre ez gátlóan hatna.⁷⁹

A Kunewalder-háztól az Üllői útig

„Az idő és tér legyenek bár elméletileg csak véges gondolkodásunk alakjai, az életben sokkal fontosabb tényezők, semhogy azok hatalmát ignorálhatnák.” – írta Markusovszky Lajos 1873-ban az egyetemi épületek elhelyezéséről.⁸⁰ Elvei változatlanok maradtak: az egyetem egy egység, az elméleti és gyakorlati oktatásnak egymáshoz közel, a város központjában kell lennie, amelynek klinikái a lakosság ellátására is hasznosak, ugyanakkor a (többi) új kórházat már szükségszerűen a város szélén kell emelni.⁸¹ Az orvosi kar 1874-es felterjesztésében lesújtó állapotokat ír le a két épületről, amelyben az egyes tanszékek már zavarták egymást, de közvetlen környezetükkel is problémás volt a viszony. Ami az utóbbit illeti, a Kunewalder-házban „a betegek útca felől az országúti zörgésnek, míg az udvar felől az állatgyógyintézetbeli kutyakóródából jövő pokoli zajnak szüntelen kitétetvék, s ezek kellő nyugalomban soha se részeseülhetnek”,⁸² míg az Újvilág utcaihoz nem tartozik sem udvar, sem kert.⁸³

Az orvostudomány körülményeinek tényleges javítására a kiegyezést követően, Eötvös József, majd Trefort Ágoston minisztersége idején került sor. Ehhez belátták a korszerű klinikák építésének szükségességét, amelyhez az Üllői úton vásároltak telkeket.⁸⁴

Az 1881. évi XX. tc. a budapesti tudományegyetemi orvostudományi intézetek folytatólagos kiépítéséről az Üllői úti tömb létesítése mellett kimondta a régi jezsuita ház felszámolását az új klinikai létesítmények felépülését követően.⁸⁵ 1884-től leányiskola működött benne, majd a Kossuth Lajos utca rendezésekor lebontották.⁸⁶ A Kunewalder-házból 1878/79-

79 STOCKINGER Tamás – TORMAY Károly: Indokolt külön vélemény. *Orvosi Hetilap*, 1862. augusztus 31. 697–701.

80 MARKUSOVSKY Lajos: Az egyetemi építkezések ügyében. *Orvosi Hetilap*, 1873. február 16. 116.

81 Némileg pesszimistán az egyetem elhelyezésének kérdését időről időre felbukkanó „mesés tengeri kígyó”-hoz hasonlítja. MARKUSOVSKY Lajos: Az egyetemi építkezések ügyében. *Orvosi Hetilap*, 1873. február 16. 115–116.

82 A budapesti k. egyetem orvosi karának... *Orvosi Hetilap*, 1874. május 3. 342.

83 A kórházi járványokat, sok hallgató – kevés beteg, kicsiny termek kérdését itt nem részletezve. A budapesti k. egyetem orvosi karának sürgető felterjesztése az üllői-úti egyetemi építkezések ügyében. A budapesti k. egyetem orvosi karának... *Orvosi Hetilap*, 1874. május 3. 341–343. és 1874. május 10. 361–365. Egy korábbi, laikus vélemény a jezsuita házról: „disztelen külsejével a szemet bántja, s pinczéiből jövő bűzével az egészséget veszélyeztet”. Az orvosegyetemet... *Vasárnapi Ujság*, 1867. június 9. 289.

84 R. HARKÓ 1974. 2511. A klinikák céljára kiválasztott telkek közelebb estek a városmaghoz, mint az Erdősor, így az Üllői útról könnyen megközelíthetők voltak.

85 „Ezen épületek elkészültével a fővárosi IV. ker. hatvani- és újvilág-utczában fekvő orvostudományi épület kiürítettvén, ez tovább is a budapesti egyetemi alap tulajdona marad és felhasználása inánt, a törvényhozás annak idején fog intézkedni.” 1881. évi XX. tc. 1. § <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=88100020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (Utolsó lekérdezés: 2026. június 25.)

86 GYÖRY 1936. 653.; R. HARKÓ 1974. 2512.

ben költözött ki az állattani intézet, 1879-ben a szüléset.⁸⁷ Lebontották, helyét átadta a Múgyetem 1882-ben megnyílt modern épületének. A döntésben szerepe volt, hogy a volt sóház telkéhez képest nagyobb területen tudtak építkezni, a város központi részén, az állatgyógyászati intézet kiköltöztetése pedig közegészségügyi szempontból indokolt volt. A „rozzant” (legfeljebb bérháznak alkalmas) Kunewalder-ház felújítása helyett új épület emelése mellett döntöttek.⁸⁸

Összegzés

A Hatvani és Újvilág utcai jezsuita ház, valamint a Kunewalder-féle egykori Terménýtár története csak egy kis fejezete az orvoskar történetének. Mindkettő kényszermegoldás volt, mégis, előbbi közel száz évig, utóbbi szűk két évtizedig játszott meghatározó szerepet a hazai orvosképzésben. Mindkettő Pest központi részén helyezkedett el, ami az első esetében a Belváros sűrű beépítettsége miatt lehetetlenné tette továbbfejlesztését, noha arra a tanszékek és a hallgatói létszám emelkedése miatt már a 19. század első felében szükség lett volna. A Kunewalder-féle terménýtár tágas volt, azonban közvetlen környezete (a régi botanikus kertet használó bérlők, a forgalmas Országút, továbbá az állatgyógyintézet) miatt szintén csak átmeneti megoldást jelentett, másfelől a környezet jellegének átalakulásával (Nemzeti Színház, Nemzeti Múzeum, Országház, mágnásnegyed formálódása) a laikus városiak által járványveszélyesnek tartott orvoskari kórodák és a jellegéből adódóan piszkos, zajos állatgyógyászati intézet is egyre kevésbé illettek bele az itteni városképbe. Az orvosképzés kérdése végül a modern, Üllői úti (belső) klinikai tömb felépülésével oldódott meg.

Képjegyzék

1. kép A Semmelweis utca, bal oldalán az egykori jezsuita házzal 1894-ben. Fotó: Klösz György. Fortepan/Budapest Főváros Levéltára / Klösz György fényképei (82539).
2. kép A jezsuita ház (550), az egyetemi könyvtár (494), a bölcséleti kar (394) és a botanikus kert Pest város áttekintő térképén. Balla Antal, 1785. BFL XV.16.b. 221/1. Pest belterületének kataszteri térképe, részlet.
3. kép A Kunewalder-ház (Product Hof) és környezete, valamint a jezsuita ház (Hatvani utca 14. – Újvilág utca 2.) Emich Gusztáv térképén, 1854. BFL XV.16.d. 241/18. Pest–Buda belterületének várostérképe, részlet.
4. kép A Kunewalder-ház. SEKL V. 318. Magyar-Kossa Gyula képgyűjteménye IV/12.
5. kép A régi fűvészkert helyszínrajza. Városi Mérnöki Hivatal, 1866. BFL XV.16.b. 226/47. A régi Fűvészkert (mai Múzeum körút–Puskin utca) helyén fekvő terület részletes helyszínrajza.

⁸⁷ BOLÁNYI – PALATKÁS 1961. 478., 481.

⁸⁸ Lásd például *Képviseelőházi irományok* 1878. XIII. kötet 418. sz.; Gy. BALOGH 2023. 29.

FORRÁSOK

Levéltári források

BFL	Budapest Főváros Levéltára
IV.1207.b.	Pest város Szépítési Bizottmányának iratai. Iratok, tervek (1804–1861)
IV.1215.c.	Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye. Teleklevelek jegyzőkönyvei (1687–1807)
IV.1215.d.	Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye. Telekátírási jegyzőkönyvek (1767–1869)
IV.1215.f.	Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye. Telekkönyvek (1694–1821)
IV.1303.f.	Pest Város Tanácsának iratai. Tanácsi iratok (1850–1873)
IV.1324.a.	Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye. Telek- és betáblázási könyvek (1852–1878)
XV.16.b.221.	Térképtár. Pest Szabad Királyi Város térképei. Pest áttekintő térképei (1785–1880)
XV.16.b.226.	Térképtár. Pest Szabad Királyi Város térképei. Józsefváros térképei (18. sz.–1872)
XV.16.d.241.	Térképtár. Pest–Buda–Óbuda áttekintő térképei (18. sz.–1872)
XV.17.b.311.	Tervtár. Pest Szabad Királyi Város tervei. Szépítő Bizottmány (1804–1861)
XV.17.b.312.	Tervtár. Pest Szabad Királyi Város tervei. Építő Bizottmány (1861–1873)
SEKL	Semmelweis Egyetem Központi Levéltára
1/a.	A Pesti Királyi Tudományegyetem Orvostudományi Karának tanácsülési jegyzőkönyvei (1793–1951)
1/b.	Az Orvostudományi Kar Dékáni Hivatalának iratai (1784–1951)
1/g.	Az Orvostudományi Kar klinikáinak összefoglaló jelentései (1825–1835)

Múzeumi források

MNMKK MNM	Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ
IV.1207.b.	Történeti Fényképtár
ltsz. 3039/1958 fk.	Gróf Csekonics Endre, a Tiszán Innen Kerület bandériumának vezetője lóháton, Ferenc József magyar királlyá koronázása alkalmából viselt díszruhájában. Borsos és Doctor fényképe, 1867.
ltsz. 3034/1958 fk.	Báró Aczél Péter lóháton. Borsos és Doctor fényképe, 1867.

Sajtóforrások

Budapesti Híradó, 1845, 1846
Fővárosi Lapok, 1865
Gazdasági Lapok, 1859
Nefelejts, 1862, 1864
Nemzeti Ujság, 1846
Orvosi Hetilap, 1859, 1861, 1862, 1871, 1873, 1874
Pesti Napló, 1850, 1870
Sürgöny, 1862, 1863
Színházi Látcső, 1863
Vasárnapi Ujság, 1867, 1884, 1887, 1893

Irodalom

- | | |
|--|---|
| A MAGYAR KIRÁLYI
TUDOMÁNY
EGYETEM
SZEMÉLYZETE
1861/2 | <i>A Magyar Királyi Tudomány Egyetem személyzete 1861/2.</i> Buda,
1862. |
| BOLÁNYI – PALATKÁS
1961 | BOLÁNYI Imre – PALATKÁS Béla: Táblázatok a Budapesti
Orvostudományi Egyetem történetének fontosabb adatairól.
Alapítástól az 1900. év végéig. <i>Orvostörténeti Közlemények</i> 7.
(1961):21–22. 414–510. |
| BUZINKAY 1973 | BUZINKAY Géza: Felsőoktatási politika Magyarországon a
neoabszolutizmus korában 1849–1860. Általános és orvosképzési
reformtörekvések. <i>Orvostörténeti Közlemények</i> 19. (1973):69–
70. 143–189. |
| CSEPELY-KNORR
2016 | CSEPELY-KNORR Luca: <i>Budapest közparképítészetének története a
kiegyezéstől az első világháborúig.</i> Budapest, 2016. |
| DORFFINGER 1827 | DORFFINGER, Joseph Andreas von: <i>Wegweiser für Fremde und
Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth.</i> Pest, 1827. |
| FARKAS 2004 | FARKAS Zsuzsa: IV-21. Borsos József – Doctor Albert. B-a
Ágnes a második műtét után. In: <i>A modell – The Model. Női
akt a 19. század magyar művészetben. Female Nude Imagery in
the 19th-century Hungarian Art.</i> Szerk. IMRE Györgyi. Budapest,
2004. 271–272. |
| FARKAS 2009 | FARKAS Zsuzsa: Borsos József fényképeinek feldolgozásáról. In:
<i>Borsos József festő és fotográfus (1821–1883).</i> Szerk. SZÜCS György
– VESZPRÉMI Nóra. Budapest, 2009. 174–187. |

- GOMBOCZ 1914 GOMBOCZ Endre: *A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története. Historia horti botanici... Egy fejezet a magyar botanika történetéből. 1770–1866.* Budapest, 1914.
- GY. BALOGH 2023 GY. BALOGH Ágnes: A Műegyetem története – The History of the Műegyetem. In: *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Történeti Campusa – The Historic Campus of the Budapest University of Technology and Economics.* Szerk. ARMUTH Miklós – LŐRINCZI Zsuzsa. Budapest, 2023. 20–39.
- GYŐRY 1936 GYŐRY Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770–1935.* Budapest, 1936.
- HIDVÉGI 2007 HIDVÉGI Violetta: A fal mellett és a fal mögött. *Budapest* 30. (2007):5. 35–38.
- HÖGYES 1896 *Emlékkönyv a Budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről.* Szerk. HÖGYES Endre. Budapest, 1896.
- JANKOVICH 1838 JANKOVICH, Anton: *Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medizinischer und anthropologischer Hinsicht.* Ofen, 1838.
- KAPRONCZAY 1999 KAPRONCZAY Károly: Kunewalder Zsigmond. *Orvosi Hetilap* 140. (1999):20. 1120–1121.
- KÉPVISELŐHÁZI IROMÁNYOK 1878 *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház – irományok. XIII. Képviselőházi irományok.* Pest, 1880.
- LINZBAUER 1853 LINZBAUER, Franciscus Xav.: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio I.* Budae, 1853.
- NAGY 1983 NAGY Mária: Rózsay József és a múlt századi hazai gerontológia helyzete. *Orvostörténeti Közlemények* 29. (1983):102–104. 199–209.
- PALUGYAY 1852 PALUGYAY Imre, ifj.: *Buda–Pest szabad királyi városok leírása.* Pest, 1852.
- PERCZEL 2021 PERCZEL Olivér: Népliget a Városligetben, avagy a klasszikus vurstli világa 1885–1908. In: *A Liget egykor.* Szerk. BRUNNER Attila – PERCZEL Olivér. Budapest, 2021. 111–129.
- R. HARKÓ 1974 R. HARKÓ Viola: Száz év a pesti „domus medicaban” (1784–1884). *Orvosi Hetilap* 115. (1974):42. 2505–2513.
- SCHAMS 1821 SCHAMS, Franz: *Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn.* Pest, 1821.
- SCHLESINGER 1840 SCHLESINGER, I[gnaz]: *Medicinische Topographie der königlichen Freistädte Pesth und Ofen.* Pesth, 1840.

- SIMON 2025 SIMON Katalin: Az állandóan épülő város – Pest történeti helyrajza (1686–1848) – The ever-building city: Historical geography of the city of Pest (1686–1848). In: SIMON Katalin – SUDÁR Balázs – TERNOVÁ CZ Bálint: *Pest a kezdetektől 1848-ig – Pest from the beginning to 1848*. Szerk. MAJOROSSY Judit – SZENDE Katalin – TOMA Katalin – TRINGLI István. Budapest, 2025. 24–72.
- SIMON – SUDÁR –
TERNOVÁ CZ 2025 SIMON Katalin – SUDÁR Balázs – TERNOVÁ CZ Bálint: *Pest a kezdetektől 1848-ig – Pest from the beginning to 1848*. Szerk. MAJOROSSY Judit – SZENDE Katalin – TOMA Katalin – TRINGLI István. Budapest, 2025.
- STATUS PRAESENS...
1830 *Status praesens Regiae Literarum Universitatis Ungaricae, quae Pesthini est...* Budae, 1830.
- TELLER – MOLNÁR
2022 TELLER Katalin – MOLNÁR Dániel: *Show és business Pest–Budán. Kötéljárók, önmozgányok és más világszámok*. Budapest, 2022.
- TORMAY 1854 TORMAY, Karl: *Medicinische Topographie der Stadt Pest mit besonderer Beziehung auf die meteorologisch-sanitä tischen Verhältnisse des Jahres 1853*. Pest, 1854.
- VÁLYI 1799 VÁLYI András: *Magyar országnak leírása*. Harmadik kötet. Buda, 1799.
- WILDNER 1936 WILDNER Ödön: *Pest és Buda közigazgatásának története az 1848–1849-i szabadságharc alatt*. Budapest, 1936. (Budapesti Statisztikai Közlemények 86/3.)

The Venues of Medical Education as Spaces of Representation of Medicine in Pest Until the Construction of the Clinical Block at Üllői Road

by Katalin Simon

(Summary)

For the medical faculty, the century following its move to Pest in 1784 was a challenging period. The city's rapid development began at the end of the 18th century, however the possibilities for medical education were determined by the cramped conditions of the downtown „Jesuit House”, which became inappropriate for education due to the increasing number of departments and the growing number of students. All this was aggravated by the failure of the plans regarding the city's Rochus Hospital. The Kunewalder House was spacious, but owing to its surroundings, it proved unsuitable for the permanent accommodation of the surgical and obstetrics clinics. After decades of disputes between the city government and the university, the final solution was only brought about by the developments following the Austro-Hungarian Compromise. The construction of the (inner) clinical block on Üllői Street marked a turning point in medical education and enabled the final elimination of outdated locations.